

M
Museum Overijssel
Museum Overijssel
Museum Overijssel

MADOC

Tijdschrift over de Middeleeuwen

Jaargang 31 nummer 3 Najaar 2017

M
Mystiek
der
minnen

LIEKE SMITS

Het Boec der minnen: een gevarieerde maar ongevaarlijke leeservaring

God als pelgrim, koopman, herder of bruidegom: het *Boec der minnen*, een dertiende-eeuws mystiek traktaat, biedt de lezer een rijk beeldencomplex. Dit artikel richt zich op de middeleeuwse receptie van het *Boec der minnen* en de (geïntendeerde) leeservaring van de tekst. Hierbij staat de vraag centraal hoe de lezer wordt gestimuleerd en gestuurd in de interpretatie van de tekst. We zullen zien dat de lezer enerzijds vrijheid en veelzijdigheid wordt geboden, maar op bepaalde punten juist gestuurd en dus beperkt wordt in de leeservaring.

Het *Boec der minnen* is een van de oudste geestelijke prozateksten in het Middelnederlands en is gericht op een vrouwelijk lezerspubliek. Het werk bestaat uit twee duidelijk te onderscheiden delen. In het eerste deel passeren elf manieren waarop God in de ziel aanwezig is de revue, ieder in de vorm van een rol of beroep, zoals de hierboven genoemde pelgrim en koopman. De laatste rol van God is bruidegom, en leidt de lezer naar het tweede deel, waarin vijftien graden van contemplatie worden besproken. Iedere graad hangt samen met een of meerdere verzen van het Hooglied, dat doorlopen wordt van vers 1,1 tot 2,7. Dit tweede deel doet daarom aan als een Hoogliedcommentaar, hoewel het door de gekozen indeling in vijftien graden geen commentaar is in de strikte zin van het woord.

Het *Boec der minnen* wordt gedateerd in de tweede helft van de dertiende eeuw en is daarmee min of meer gelijktijdig met het werk van de Brabantse mystici Beatrijs van Nazareth en Hadewijch, die aan het begin van het Middelnederlandse geestelijke proza staan. Toch is er in de literatuurgeschiedschrijving niet vaak onderzoek gedaan naar het *Boec der minnen*; de voornaamste studie is de dissertatie van Johanna Marie Willeumier-Schalij uit 1946, die ook een editie van een van de twee bewaarde handschriften bevat.¹

Een van de redenen voor deze geringe aandacht is waarschijnlijk dat het *Boec der*

minnen een vertaling is van *Die Rede von den 15 Graden*.² Deze tekst werd rond het midden van de dertiende eeuw geschreven in het Ripuarisch, het dialect dat rondom Keulen werd gesproken. Het *Boec der minnen* is dus geen originele Middelnederlandse tekst. Daarnaast zijn zowel de auteur van de Ripuarische tekst als de Middelnederlandse vertaler anoniem. In zijn overzichtswerk van mystieke literatuur stelt Kurt Ruh dat de tekst is geschreven door een ‘gelehrtes Sielsorges, wohl eines Mönchs, der sich an Klosterfrauen und Beginen richtet’ (geleerde zielzorger, wellicht een monnik, die zich tot kloostervrouwen en begijnen richt).³

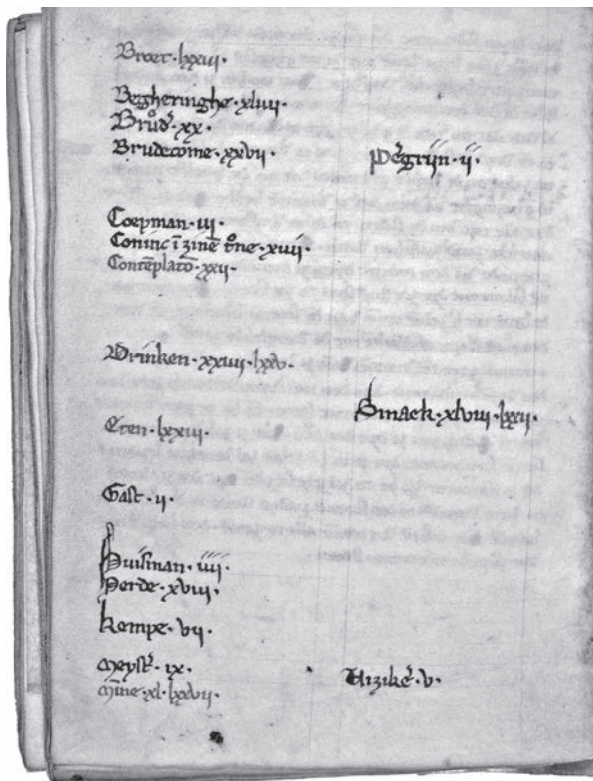
Willeumier-Schalij beantwoordt in haar dissertatie vooral vragen die samenhangen met de productiekant van de tekst, zoals de bronnen, de taal en de verhouding tot het Ripuarische origineel. Ze toont bijvoorbeeld aan dat de auteur van de oorspronkelijk Ripuarische tekst zich baseerde op spirituele teksten zoals de preken over het Hooglied van de Cisterciënzer mysticus Bernardus van Clairvaux (1090-1153), diens traktaat *De diligendo deo* (*Over de liefde van God*), andere Latijnse auteurs zoals Augustinus (354-430) en Richard van Sint-Victor († 1173) en volkstalige *Marienlieder*.⁴ De auteur van *Die Rede* had deze mystieke geschriften van zijn voorgangers hard nodig, want in de beschrijving van de vijftiende graad van contemplatie geeft hij toe zelf geen ervaringsdeskundige te zijn.

De receptie van het *Boec der minnen* heeft relatief weinig aandacht genoten, terwijl de tekst in dit opzicht juist interessant is. Waar de werken van Beatrijs en Hadewijch vooral overgeleverd zijn in handschriften die in het bezit waren van mannenkloosters, circuleerden afschriften van het *Boec der minnen* in de vijftiende eeuw nog in vrouwengemeenschappen. Het werk biedt zo een goed aanknopingspunt om de continuïteit tussen de bloeiende vrouwenmystiek van de dertiende eeuw en de spiritualiteit van vrouwen binnen de Moderne Devotie te onderzoeken. Hoewel we niet weten door wie, voor wie en in welke context de tekst is geschreven en vertaald, kunnen we op basis van de bewaarde handschriften wel iets zeggen over de context waarin deze ook in de latere Middeleeuwen nog werd gelezen.

De handschriftelijke overlevering

Het *Boec der minnen* is volledig overgeleverd in twee handschriften. Het afschrift dat is geëditeerd door Willeumier-Schalij bevindt zich in een handschrift dat nu in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag wordt bewaard (73 G 30, fol. 1-48, afb. 1). Het is een convoluut in een veertiende-eeuwse band en het afschrift van het *Boec der minnen* kan op basis van het schrift rond 1325 gedateerd worden.⁵ Daarnaast bevat de band *Dat boec der IX velsen*, de Middelnederlandse vertaling van *Von den neun Felsen*, geschreven door de lekenmysticus Rulman Merswin († 1382) die tot de zogenaamde *Gottesfreunde* in Straatsburg behoorde.⁶

Het Haagse handschrift was in bezit van de tertiarissen van ofwel het Oude Hof, ofwel het Jonge Hof in Weesp. Beide conventen behoorden tot de invloedssfeer van de Moderne Devotie en met name het Oude Hof bezat een omvangrijke boekencollectie.⁷ Het Oude Hof begon eind veertiende eeuw als een convent van de Zusters van het Gemene Leven en ging nog voor 1400 verder onder de Derde Regel van Franciscus. Het Jonge Hof begon in 1428 als een leken-gemeenschap binnen de Moderne Devotie en pas in 1555 gingen de zusters op in de Derde Orde van Franciscus. Aangezien het handschrift ouder is dan deze gemeenschappen moet er een eerdere bezitter geweest zijn, nog voor de opkomst van de Moderne Devotie.

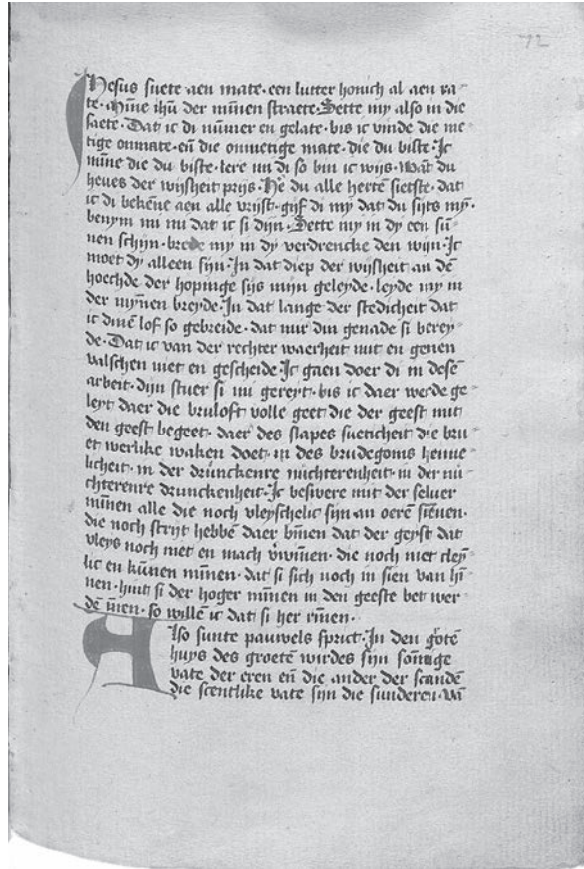
AFB. 1 Index van het Boec der minnen (Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 73 G 30, fol. 47v). Foto: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

Het tweede handschrift, nu in de Berlijnse Staatsbibliothek (Germ. Qu. 1084, fol. 72r-122r), werd in de late vijftiende eeuw gekopieerd in het Augustinessenklooster van Onze Vrouwe van Nazareth in Geldern (afb. 2). Het is een verzamelhandschrift dat onder andere Ruusbroecs *Vanden vier becoringhen*, preken van Eckhart, twee preken over het Hooglied en een preek behorende tot de zogenaamde *Limburgse sermoenen* bevat.

Het Geldernse convent ontstond in 1418 als zusterhuis en ging al zeer snel over op de regel van Augustinus. De regularissen hadden een rijke boekencollectie met mystieke werken van onder anderen Ruusbroec en Eckhart.⁸ Ze hadden directe banden met de Moderne Devotie, maar stonden ook in verband met de franciscaanse observantiebeweging. Anna Dlabalová betoogt dat de literaire belangstelling van de zusters samenhang met de franciscaanse observantie.⁹

Naast deze twee handschriften die de complete tekst bevatten, zijn ook twee fragmenten van het *Boec der minnen* overgeleverd.¹⁰ Bovendien kunnen we uit een afschrift van de verloren gegane bibliotheekcatalogus van het Grote Convent in Doesburg opmaken dat hier waarschijnlijk een kopie van de tekst aanwezig was.¹¹ Dit convent begon als een begijnhuis, kwam eind veertiende eeuw onder invloed van de Moderne Devotie en sloot zich rond het midden van de vijftiende eeuw aan bij de Derde Orde van Franciscus. Het is niet duidelijk wanneer het handschrift in bezit van de gemeenschap is gekomen. Concluderend kunnen we vaststellen dat het *Boec der minnen* werd gelezen in gemeenschappen van vrouwen die een religieus of semi-religieus le-

AFB. 2 Openingsfolio van het Boec der minnen (Berlijn, Staatsbibliothek, Germ. Qu. 1084, fol. 72r). Foto: Staatsbibliothek, Berlijn.

ven leidden. Dit komt overeen met Ruhs bewering over het geïntendeerde lezerspubliek van het Ripuarische origineel.

De handschriften vergeleken

Bij een vergelijking van de tekstuele overlevering in de twee complete handschriften valt op dat in het Haagse handschrift enkele passages uit het Ripuarische origineel ontbreken, die wel in het Berlijnse handschrift zijn opgenomen. Zou het weglaten van deze passages te maken kunnen hebben met de geïntendeerde receptie van de tekst?

Allereerst kijken we naar een passage die in het Berlijnse handschrift op fol. 88r-v te lezen is. De auteur maakt hier een vergelijking tussen de aardse liefde tussen echtelieden, die na het huwelijk afzwakt, en de liefde Gods die constant blijft: 'Mer ons brudegums brulofte duert altoes ende sijn mynne ende wort nummermeer alt noch calt' (Maar de bruiloft met onze bruidegom is eeuwigdurend en zijn liefde wordt nooit oud of koud).¹² Deze passage kan gelezen worden als bevestiging aan het lezerspubliek van religieuze vrouwen dat de weg die zij gekozen hebben – een huwelijk met God in plaats van een werelds huwelijk – de juiste is. Naar de redenen voor het weglaten van deze passage in het Haagse handschrift kunnen we alleen gissen. Vond

de kopiïst de vergelijking met het wereldse huwelijk misschien weinig behulpzaam voor de religieuze vrouwen, die hier weinig ervaring mee hadden? Of vond hij of zij deze passage, waarin over het huwelijksbed wordt gesproken, te zinnelijk?

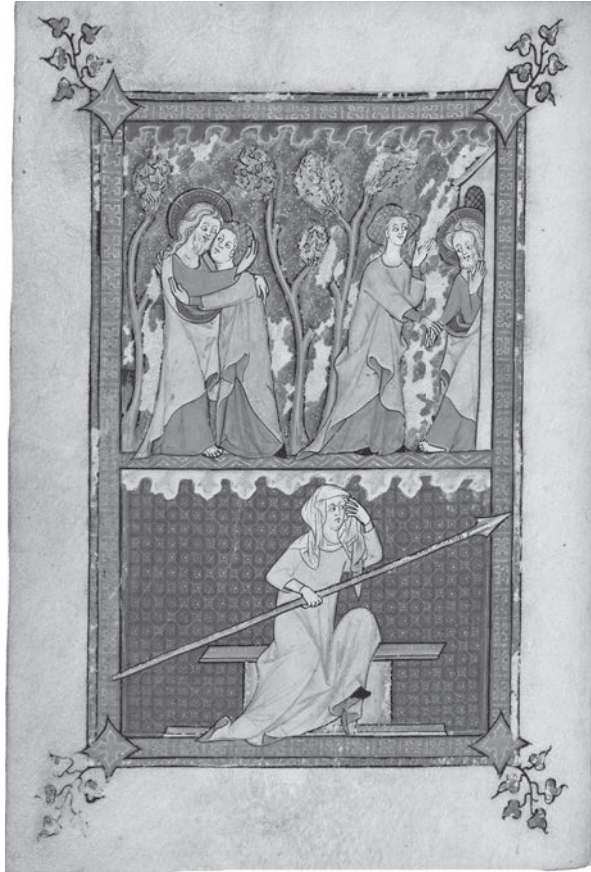
Een van de meest opvallende zinnen uit *Die Rede von den 15 Graden* is in het Haagse handschrift niet geheel weggelaten maar licht aangepast. Het gaat om een passage waarin de auteur waarschuwt dat alle graden stap voor stap doorlopen moeten worden, en dat men geen sprong moet maken naar een te hoge graad. Het Berlijnse handschrift luidt op fol. 112v, in navolging van de Ripuarische tekst: 'Die gysteren waeren onder den danseren ende hueden sijnt onder begynen, gisteren vleischelic ende hueden iubelieren inder kerken, wan comt dese gelike heilicheyt?' (Die gisteren onder de dansers waren en vandaag onder de begijnen, gisteren vleselijk en vandaag in de kerk jubileren, waar komt deze schijnbare heiligheid vandaan?). De auteur lijkt zich hier kritisch te uiten over de levenswijze van begijnen, die niet, zoals nonnen, een permanente gelofte tot een religieus leven hebben afgelegd. Hij zet in ieder geval een deel van de begijnen neer als wispelturige vrouwen die in een opwelling voor het geestelijke leven hebben gekozen. In het Haagse handschrift wordt iets van gelijke strekking gezegd, maar de begijnen worden hier niet expliciet genoemd.

De kritische opmerking over begijnen kan begrepen worden binnen de context van dertiende-eeuwse bloeiende begijnenmystiek in zowel het Duitse als Nederlandse taalgebied. In de Lage Landen is de Brabantse mystica Hadewijch het bekendste voorbeeld. Voor de kerk waren deze begijnen problematisch; ze opereerden buiten het directe toezicht van de kerk en werden soms verdacht van ketterij. De kritiek op begijnen in het *Boec der minnen* en het Ripuarische origineel kan dus gezien worden in het contemporaine debat over de opkomst van deze vrouwelijke mystici.

De vrouwenspiritualiteit van de Lage Landen in de veertiende en vijftiende eeuw stond vooral onder invloed van de hervormingsbeweging van de Moderne Devotie. Hoewel dit uitgroeide tot een met name monastieke beweging, waren er in de beginperiode veel lekengemeenschappen. Oprichter Geert Grote wilde iedere associatie van de vrouwengemeenschappen met de omstreden begijnenbeweging vermijden. De kritische zin over begijnen in het *Boec der minnen* past dus nog goed in het gedachtegoed van de vrouwengemeenschappen in de veertiende en vijftiende eeuw. Waarom de passage in het Haagse handschrift is weggelaten, is niet helemaal duidelijk. Werd het misschien oorspronkelijk vervaardigd voor een (voormalige) begijnengemeenschap, net als het Doesburgse handschrift? Het is ook mogelijk dat de kopiïst deze passage wegliefte omdat ze niet goed aansloot bij de directe leefwereld van de religieuze vrouwen voor wie de tekst was bedoeld. Dit zou dan ook kunnen gelden voor de weggelaten passages over pasgetrouwde stellen.

Het lijkt er op dat de kopiïst van het Berlijnse handschrift minder moeite heeft gedaan om de tekst aan te passen aan het beoogde lezerspubliek. Dit is in lijn met de observatie van Evert van den Berg dat men in Geldern in hoog tempo mystieke handschriften kopieerde, 'pretentieloze verzamelhandschriften' op basis van wat er voorhanden was.¹³ Er is niet veel aandacht besteed aan het maken van aanpassingen in de teksten om ze bij de gemeenschap te laten aansluiten. De voorbeelden hierboven suggereren dat de kopiïst van het Haagse handschrift, of een eerdere kopiïst – de aanpassingen in het Haagse handschrift kunnen zijn overgenomen van de legger – dit wel deed, al is het moeilijk hier definitieve uitspraken over te doen zonder te weten wie de oorspronkelijke bezitters van het handschrift waren.

AFB. 3 Omhelzing tussen bruid en bruidegom (bovenin), Rothschild Canticles, ca. 1300. (New Haven, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, MS 404, fol. 18v). Foto: Beinecke Library, New Haven.

De smaak van de ziel

Het eerste deel van het *Boec der minnen* beschrijft, zoals gezegd, elf rollen waarin God woont en werkt in de ziel. Hij komt in de ziel als gast, pelgrim, koopman, boer of heer des huizes (*huisman*), genesheer, strijder (*kempe*), leermeester, koning, herder, broeder en bruidegom (afb. 3). Hierin zien we een opgang naar steeds grotere intimiteit; waar de gast en de pelgrim slechts tijdelijk in de ziel verblijven, duiden broeder en bruidegom op een hechte relatie. De vraag rijst waarom de tekst de lezer zulk een veelvoudigheid aan manifestaties van God voorschotelt. God is immers één en aan het begin van de tekst vraagt de auteur de lezer om, wanneer God in het hart komt, alles te mogen vergeten 'dat der warelt tûbehoert dat menighvoldigh is' (wat de veelsoortige wereld toebehoort). De tekst geeft slecht summiere aanwijzingen voor de functie van deze vele rollen, zeggende dat God niet in iedere ziel op gelijke wijze aanwezig is.

In dit geval kan het verhelderend zijn om naar de traditie te kijken waarin de tekst is geplaatst. Zoals Willeumier-Schalij aangeeft, hoort het gebruikte beeldencomplex bij de middeleeuwse interpretatie van het Hooglied.¹⁴ Voor de mystieke interpretatie van het Hooglied waren de twaalfde-eeuwse preken op het Hooglied van Bernardus van Clairvaux, een van de belangrijkste bronnen van het *Boec der minnen*,

van groot belang. Bernardus verklaart de vele rollen die Christus aanneemt vanuit de ‘verschillende verlangens van de ziel’:

Voor de verschillende verlangens van de ziel is het noodzakelijk dat ook de smaak van Gods aanwezigheid gevarieerd is, en dat de uitgestorte smaak van de hemelse zoetheid de smaak van de ziel van degene die hem zoekt op verschillende manieren genot verschaft. Je hebt nu opgemerkt hoe vaak hij van uiterlijk verandert in dit liefdeslied, en met hoeveel verlangen hij zich ten overstaan van zijn geliefde passend transformeert: nu eens als het evenbeeld van een schuchtere bruidegom die de heimelijke omhelzingen van de heilige ziel nastreeft, en zich op de kussen verheugt; dan weer verschijnt hij als een arts met olie en zalven, ongetwijfeld vanwege de tere en zwakke zielen die nog steeds kompressen en medicijnen nodig hebben. Dat is waarom ze delicaat worden aangeduid als jonge meisjes.¹⁵

De menselijke ziel heeft dus behoefte aan variëteit, en daaraan komt het Hooglied met zijn veelheid aan beelden tegemoet. Bernardus uit hier een gedachte die gangbaar was in de monastieke cultuur van zijn tijd. De Benedictijn Petrus van Celle (ca. 1115-1183) beschreef lezen als het kiezen tussen verschillende soort broodjes:

Lezen houdt een stomende oven vol met broden voor ogen, zodat ieder die hongert en dorst naar rechtvaardigheid verkwikt wordt door het soort brood dat hij kiest. In de broodkist van de heilige lezing bevinden zich broden gebakken in de oven, op een rooster, in een braadpan, broden besprenkeld met olie en met de eerste vruchten, gerstebrood. Zodoende, wanneer mensen van welk levenspad, leeftijd, geslacht, status of bekwaamheid dan ook naar deze tafel komen, zullen ze allen verzadigd worden door de maaltijd die hen past.¹⁶

Deze twaalfde-eeuwse ideeën over de leeservaring en de manier waarop auteurs hierop in kunnen spelen zijn verhelderend voor het begrip van het *Boec der minnen*. De elf rollen bieden variëteit en voor ieder wat wils. Zo is het goed voorstelbaar dat een beginner op het spirituele pad zich Christus graag als pelgrim voorstelt, een boeteling hem liever als geneesheer ziet en iemand die ver gevorderd is hem als broeder of bruidegom kan beschouwen. Het is hierbij van belang niet boven je stand te lezen. De auteur meent namelijk dat hoewel God de ziel altijd bemint als een bruid, de lezer zich niet zomaar iedere rol kan aanmeten. De lezer moet weten in welke graad ze zich bevindt en zich niet zomaar verheffen, zoals de begijnen die we hierboven besproken hebben.

De verschillende rollen van Christus brengen telkens ook een rol die de ziel zelf moet aannemen met zich mee. De lezer wordt aangemoedigd zichzelf constant te herdefiniëren in relatie tot God. Wanneer God als gast in de ziel komt, neemt de lezer de rol van gastheer of -vrouw aan, is God een geneesheer dan is de lezer de patiënt. Waar er bij de eerste tien rollen vaak nog sprake is van een hiërarchische verhouding tussen de ziel en God – leermeester en leerling bijvoorbeeld – zijn de bruid en bruidegom volgens de tekst aan elkaar gelijk: ‘Zuverlike [heet hi ze]: want se hem is ghe-lijc’ (Hij noemt haar eerbaar, omdat ze aan hem gelijk is). Deze rol bereikt de ziel door een stapsgewijze spirituele opgang, waarin zij zich steeds opnieuw tot God verhoudt.

We kunnen dus vaststellen dat de veelheid aan beelden in het *Boec der minnen*

dient om verschillende lezers zo goed mogelijk tegemoet te komen en te ondersteunen in de spirituele opgang. De lezer heeft hierbij een zekere vrijheid; ze kan zelf bepalen welke rol en relatie tot God op dat moment het meest van toepassing is. Dit verschilt niet alleen per lezer, maar ook per lezing; iedere keer dat de lezer zich tot het boek wendt, kan de leeservaring anders zijn, omdat zij spirituele vooruitgang heeft geboekt en zich met een nieuwe rol of graad identificeert.

Zinnelijke taal

Het *Boec der minnen* staat vol met zintuiglijke taal. Vooral de smaak en bijbehorende zoetheid worden vaak genoemd, maar ook de andere zintuigen komen geregeld aan bod. Dit taalgebruik past, wederom, binnen de traditie van de bruidsmystiek. De auteur zegt over de ziel die van de zalven van de bruidegom heeft mogen genieten:

Hi verneimt dat de bruuft den brudecome loift van dyen dinghen dye der zinnen van buten tu behoeren, dat is van den cussene dar in is dat ghevulen, ende van den borsten dar in is de smake, ende van der zalven dye tu behoert der roken.¹⁷

[Hij merkt dat de bruid de dingen van de bruidegom prijst die bij de uiterlijke zintuigen horen, namelijk de kus, daarin is de tast; de borsten, daarin is de smaak, en de zalven, daarin is de reuk.]

Hierna krijgt de lezer een lang citaat uit Augustinus' *Confessiones* voorgeschoteld over de innerlijke ervaring van de liefde voor God. De auteur geeft aan deze woorden gekozen te hebben omdat ze geestelijke opvattingen met lichamenlijk woorden leren. De boodschap is duidelijk: de zintuiglijke beeldspraak waarmee over God wordt gepraat is weliswaar lichamenlijk, maar verwijst naar een innerlijke ervaring. Deze boodschap wordt in de tekst constant herhaald. Wanneer de rol van God als bruidegom wordt beschreven zegt de auteur:

[D]y brudecome hy coimt in onze redene ende dar omme müten wi ut gaen ut den vleyselike zinnen ende geystelike verstaen dye woirt dye vleyschelike luden, want die brudecome is gheystelijc ende alzoec is oec de bruuft.¹⁸

[De bruidegom komt in onze rede en daarom moeten wij uit de lichamenlijke zintuigen gaan en het woord van vleselijke lieden geestelijk verstaan, want de bruidegom is geestelijk en de bruid ook.]

Zowel het gebruik van zintuiglijke taal als de waarschuwing deze niet te letterlijk op te vatten zouden gezien kunnen worden in de context van de angst om van heterodoxie beschuldigd te worden. De nieuwe vrouwenspiritualiteit die in de dertiende eeuw tot bloei kwam ging vaak gepaard met een sterk ascetische levenswijze. Daardoor liep men het risico in verband te worden gebracht met dualistische ketterijen zoals het katarisme, waarin al het aardse en lichamenlijk werd afgewezen. De nadruk op lichamenlijk en zintuiglijke ervaringen van vrouwelijk heiligen zou kunnen dienen dit soort beschuldigingen te vermijden.

Anderzijds werd een dergelijke zintuiglijke taal ook al gebezigd in de twaalfde-eeuwse bronnen van het *Boec der minnen*, zoals de preken over het Hooglied van Ber-

nardus. De sensuele taal van het Hooglied werd vanaf de twaalfde eeuw veel gebruikt in spirituele teksten en had de potentie om de zogenaamde innerlijke of spirituele zintuigen aan te spreken, en zo een spirituele transformatie op gang te brengen. Toch lijkt de nadruk op de zintuigen in het *Boec der minnen* nog sterker aanwezig. Naast de angst voor heterodoxie zou dit verklaard kunnen worden door de associatie van vrouwen met het lichaam; de vrouwelijke spirituele ervaring werd vaak als lichamenlijk geïnterpreteerd. Wellicht werd het leren van spirituele zaken via het lichamenlijke geschikt geacht voor het vrouwelijke lezerspubliek.

De waarschuwingen om de zintuigelijke taal vooral niet uiterlijk op te vatten worden zo vaak herhaald in het *Boec der minnen* dat men kan vermoeden dat de auteur bang was dat de tekst, en daarmee wellicht ook het Hooglied zelf, verkeerd begrepen zou worden. Hiermee wijkt de tekst af van het werk van vrouwelijke mystici zoals Hadewijch, die weliswaar soms aangeeft of ze iets innerlijk of uiterlijk ervaart, maar in wier werk de twee toch minder duidelijk onderscheiden zijn. Dit soort overschrijdingen van de grens tussen innerlijk en uiterlijk leidden tot kritiek van tijdgenoten. David van Augsburg bijvoorbeeld, een dertiende-eeuwse Franciscan, veroordeelde visioenen waarin gekust en omhelsd werd, omdat ze te lichamenlijk waren.¹⁹ De auteur van het *Boec der minnen* heeft dergelijke kritiek ondervangen met zijn vele waarschuwingen tegen lichamenlijke lezingen van de zintuigelijke taal.

De begijnenmystiek was zoals gezegd omstreden, en vooral in sommige semi-religieuze gemeenschappen wilde men de associatie met de verdachte begijnen vermijden. Dit was zeker het geval bij de lekengemeenschappen en zusterhuizen van de Moderne Devotie, waar mystieke verschijnselen zeker niet afwezig waren, maar wel gecontroleerd werden. Dat het *Boec der minnen* binnen deze kringen werd gelezen behoeft geen verbazing; hoewel mystiek van aard, is de tekst ook moreel-didactisch en blijft veilig binnen de lijnen van de orthodoxie. De lezer wordt constant op het hart gedrukt de sensuele omschrijvingen te vertalen naar innerlijke, spirituele processen. Zo wordt de interpretatie van het 'gevaarlijke' Hooglied gekanaliseerd op een wijze die de lezer vervolgens ook op andere teksten kan toepassen.

Conclusie

Na deze verkenning van de geïntendeerde receptie van het *Boec der minnen* kunnen we enkele conclusies trekken. Allereerst is de tekst ingericht om de lezer haar spirituele proces doelgericht te laten vervolmaken, door haar te prikkelen met zintuigelijke taal en keuzeruimte te bieden voor de visualisatie van de relatie tot God. De tekst nodigt zo uit om herlezen te worden, omdat de lezer er in een nieuw stadium van spirituele opgang weer iets nieuws uit kan halen. De tekst biedt dus veelzijdigheid en een zekere vrijheid, maar benadrukt ook de orthodoxie en houdt de lezer veilig weg van al te lichamenlijke interpretaties van de zintuigelijke beeldspraak van het Hooglied. Dit kan een reden zijn waarom de tekst goed past binnen latere spirituele bewegingen zoals de Moderne Devotie, waarin een zekere controle over de vrouwenspiritualiteit werd nagestreefd.

NOTEN

- 1 Dat boec der minnen (Die Rede von den 15 Graden), ed. Johanna Marie Willeumier-Schalij (Leiden 1946). De tekst wordt kort besproken in recentere publicaties; zie bijvoorbeeld Wybren Scheepsma, *De Limburgse sermoenen* (ca. 1300). De oudste preken in het Nederlands (Amsterdam 2005) 64-66; Wybren Scheepsma, 'Hooglied. Verlokkend, maar gevaarlijk', in: August den Hollander, Erik Kwakkel en Wybren Scheepsma (red.) *Middelnederlandse bijbelvertalingen* (Hilversum 2007) 87-96, 113-116: 92-94.
- 2 Willeumier-Schalij (zie noot 1) xlix-cvii; Kurt Ruh, *Geschichte der Abendländischen Mystik 2. Frauenmystik und Franziskanische Mystik der Frühzeit* (München 1993) 233-244.
- 3 Ruh (zie noot 2) 233. In het vervolg verwijst ik met mannelijke voornaamwoorden naar de auteur en vertaler en met vrouwelijke voornaamwoorden naar de middeleeuwse lezer.
- 4 Willeumier-Schalij (zie noot 1) xv-xvii, lxiii-lxxvii.
- 5 Zowel schrift als band worden verschillend gedateerd. Ik baseer mij op de datering van prof.dr. Erik Kwakkel (Universiteit Leiden), mededeling per e-mail, 14 juli 2017.
- 6 Zie Wybren Scheepsma, 'Godsvrienden, Jan van Ruusbroec en de Moderne Devotie. Religieuze bewegingen van de veertiende eeuw en hun verhouding tot de volkstalige geestelijke literatuur', *Spiegel der Letteren* 56 (2014) 477-509.
- 7 Karl Stooker en Theo Verbeij, *Collecties op orde. Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden* (Leuven 1997) II, 423-435.
- 8 Monika Costard, *Spätmittelalterliche Frauenfrömmigkeit am Niederrhein. Geschichte, Spiritualität und Handschriften der Schwesterhäuser in Geldern und Sonsbeck* (Tübingen 2011) 26-143.
- 9 Anna Dlabáčová, *Literatuur en observantie. De Spieghele der volcomenheit van Hendrik Herp en de dynamiek van laatmiddeleeuwse tekstverspreiding* (Hilversum 2014) 188-191.
- 10 Gent, Universiteitsbibliotheek, 966, fol. 81v-83r en Leiden, Universiteitsbibliotheek, LTK 327, fol. 32r-35r.
- 11 Antheun Janse, 'Het religieuze leven in het Grote Convent te Doesburg', *Ons Geestelijk Erf* 74 (2001) 84-104.
- 12 Alle vertalingen in dit artikel zijn van de hand van de auteur.
- 13 Evert van den Berg, 'Beati pauperes spiritu in Gaesdonck. Lotgevallen van een preek van Eckhart', *Queeste* 20 (2013) 29-44.
- 14 Willeumier-Schalij (zie noot 1) lvi-lviii.
- 15 Bernardus van Clairvaux, *Sermones super Cantica canticorum* 31.7, ed. J. Leclercq, C.H. Talbot en H. Rochais (Rome 1957) 223.
- 16 Petrus van Celle, *De afflictione et lectione* 12, ed. J. Lecercq (Parijs 1946) 234-235.
- 17 *Boec der minnen* (zie noot 1) 29.7.
- 18 *Boec der minnen* (zie noot 1) 19.18-21.
- 19 David van Augsburg, *De exterioris et interioris hominis compositione* (Quaracchi 1899) III.66, 1-5.

Wilma Keesman, *De eindeloze stad*. Troje en Trojaanse oorsprongsmythen in de (laat)midleleeuwse en vroegmoderne Nederlanden. (MSB 159), 752 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 978-90-8704-553-1, € 49,-

Als moederstad van Rome en het Romeinse Rijk had Troje een unieke positie in de wereldgeschiedenis. Vele volkeren, dynastieën en steden verbonden hun oorsprong ermee, ter onderbouwing van status en machtsaanspraken.

Maarten Müller, *Misdad en straf in een Hollandse stad: Haarlem, 1245-1615*. (Haerlem Reeks 19), 164 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 978-90-8704-696-5, € 19,-

Op basis van het stadsrecht, de vonnissen van de schepenbank en de rekeningen van de schouten beschrijft Maarten Müller hoe er in Haarlem in de periode 1245-1615 werd omgegaan met verschillende vormen van criminaliteit.

Johanna Maria van Winter, *Midleleeuwers in drievoud: hun woonplaats, verwantschap en voeding*. (MSB 167), 470 blz., ingenaaid, geïllustreerd (deels kleur), ISBN 978-90-8704-670-5, € 39,-

Deze bundel bevat 29 artikelen die Marietje van Winter de afgelopen 10 jaar heeft gepubliceerd in diverse bundels en tijdschriften. Ze bestrijken de drie terreinen waar zij al vijftig jaar onderzoek naar doet: topografie, adel en voeding.

UITGEVERIJ VERLOREN

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
tel. 035-6859856, fax 035-6836557
www.verloren.nl • bestel@verloren.nl